

Maciej Szczurowski

"Za Polskę do celi śmierci : śledztwo i proces Nikodema Sulika", Wanda Krystyna Roman, Toruń 2001 : [recenzja]

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 4, 278-281

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

nowszych encyklopedii wojskowych¹⁶. Autor używa go najczęściej w znaczeniu struktury, organizacji, składu a nie jak to podkreślają definicje encyklopedyczne rysowanego schematu organizacyjnego. W niektórych sytuacjach powraca jednak do najczęściej używanego znaczenia tego terminu wykorzystując go przy tytułowaniu tabel (18, 30, 35, 38, 48) lub tablic (2, 3, 4).

Reasumując, pracę Aleksandra Smolińskiego należy zaliczyć do potrzebnych i w pełni udanych. Sądzę, że razem z drugą częścią pracy zapowiadaną we wstępie, wypełnią lukę w naszej wiedzy o organizacji jazdy w dramatycznych chwilach odzyskania i obrony niepodległości.

Marek Dutkiewicz

Wanda Krystyna Roman, *Za Polskę do celi śmierci. Śledztwo i proces Nikodema Sulika*, Wydawnictwo „Adam Marszałek”, Toruń 2001, ss. 300.

Znaczące miejsce w polskim piśmiennictwie historycznym zajmuje problematyka dotycząca losów Polaków na terenach byłego Związku Sowieckiego w latach II wojny światowej. Wśród publikacji są zarówno materiały wspomnieniowe, jak też opracowania naukowe oparte nie tylko na źródłach dostępnych w kraju, lecz przede wszystkim wykorzystujące zasoby archiwalne udostępniane od początku lat dziewięćdziesiątych w archiwach byłego ZSRR. Wśród tych prac znaczącą grupę stanowią opracowania dotyczące polskiej konspiracji niepodległościowej na terenach ziem wschodnich II Rzeczypospolitej. Prezentowana książka poświęcona jest historii Wileńskiego Okręgu Związku Walki Zbrojnej, a przede wszystkim jego komendantowi Nikodemowi Sulikowi, śledztwu i procesowi, jakie sprawiły mu sowieckie służby NKWD.

Nikodem Sulik w okresie międzywojennym służył głównie w jednostkach Korpusu Ochrony Pogranicza. W kampanii wrześniowej dowodził pułkiem KOP „Sarny”, z którym brał m.in. udział w jednych z większych potyczek z wojskami Armii Czerwonej, pod Szackiem i Wytocznem, w dniach między 28 września a 2 października 1939 roku. Następnie ppłk Sulik przedostał się do Warszawy i jako jeden z pierwszych związał się z konspiracyjną organizacją Służba Zwycięstwu Polski. W listopadzie 1939 roku, na rozkaz komendanta SZP gen. Michała Karaszewicza-

¹⁶ *Encyklopedia wojskowa*, pod red. Ottona Laskowskiego, t. VI, Warszawa 1939, s. 145. *Ordre de Bataille* – w potocznej mowie nazywany O. de B. – stanowi nazwę schematu składu jednostki wojskowej. Schemat O. de B. rysowany jest zwykle za pomocą znaków konwencjonalnych, ustalonych dla wszystkich jednostek i formacji wojskowych z jednoczesnym uwidocznieniem ich wzajemnej podległości.

Mała encyklopedia wojskowa, t. II, Warszawa 1970, s. 535. *Ordre de Bataille* – (franc. *ordre* – porządek, *szyk*; *bataille* – bitwa) pierwotnie rozkaz o uszykowaniu wojsk do bitwy, później schemat organizacyjny wojsk, przedstawiony zwykle za pomocą znaków konwencjonalnych z jednoczesnym uwidocznieniem podległości poszczególnych pododdziałów, oddziałów i związków, obecnie w Wojsku Polskim termin nie używany.

Tokarzewskiego, udał się do Wilna wraz z dwoma innymi oficerami, aby zorganizować tam miejscowe struktury organizacji. Do kwietnia 1941 roku, do chwili aresztowania, był komendantem Okręgu Wileńskiego Związku Walki Zbrojnej. Kierowana przez niego organizacja była infiltrowana przez sowiecki aparat NKWD. Rozpracowano kierownictwo okręgu, zaś Sulik został aresztowany 13 kwietnia, i do 15 sierpnia 1941 roku był więźniem NKWD, najpierw w Wilnie, a następnie w moskiewskich więzieniach: Lefortowo, Łubianka i Butyrki. 29 lipca 1941 roku sąd wojskowy skazał go na karę śmierci. Wyroku nie zdołano wykonać, bowiem życie ocalał mu, podpisany 30 lipca, układ Sikorski – Majski. Po wyjściu na wolność, Sulik stał się do służby w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR. Następnie był w Armii Polskiej na Wschodzie i w 2 Korpusie PSZ na Zachodzie. Wsławił się jako dowódca 5 Kresowej Dywizji Piechoty walczącej w składzie 2 KP w kampanii włoskiej 1944-1945 roku. Po wojnie przebywał w Londynie, skupiając wokół siebie liczne szeregi byłych podwładnych mu żołnierzy.

Omawiana publikacja dotyczy stosunkowo najmniej znanego, a jednocześnie najbardziej tragicznego, okresu życia Nikodema Sulika. Postawiony w obliczu trudnego i odpowiedzialnego zadania – kierowania wileńską organizacją ZWZ – wywiązał się z niego najlepiej jak potrafił, a po aresztowaniu, w śledztwie zachował godną postawę wobec enkawudowskich oprawców.

Autorką książki jest pracownik naszej Uczelni, dr Wanda Krystyna Roman, której zainteresowania badawcze oscylują przede wszystkim wokół problematyki losów Polaków na terenach byłego ZSRR w latach 1939-1958. Dwie profesje, historia i archiwista, jakie autorka łączy w swoim dorobku i działalności naukowo-dydaktycznej, były szczególnie przydatne podczas przygotowania tejże publikacji. W swoich żmudnych poszukiwaniach archiwalnych, dotarła ona bowiem do dotychczas nieznanymi materiałami źródłowymi obrazującymi rozpracowanie Komendy Wileńskiego Okręgu ZWZ przez sowieckie służby bezpieczeństwa oraz do dokumentów dotyczących przebiegu śledztwa i procesu komendanta okręgu Nikodema Sulika. Są to dokumenty, które dr W. K. Roman odnalazła w byłym archiwum KGB Litewskiej SRR w Wilnie. Wspomniane archiwum nosi obecnie nazwę Litewskie Archiwum Specjalne.

Akta śledcze i procesowe Nikodema Sulika dają wstrząsający obraz funkcjonowania sowieckiej maszyny represji. Z wielką sugestywnością oddają ogrom cierpień, jakim poddany został w toku śledztwa Sulik. Jednocześnie stanowią dowód odwagi, samozaparcia i pełnej poświęcenia postawy komendanta wileńskiego okręgu ZWZ.

Znakomita znajomość języka rosyjskiego, łącznie z owym specyficznym, sowieckim slangiem więziennie-łagierniczym, profesjonalizm i doświadczenie autorki jako archiwistki, godna uznania jej skrupulatność badawcza historyka, wreszcie duże doświadczenie wynikające z dotychczasowych jej publikacji o podobnym charakterze; wszystko to spowodowało, że publikowane dokumenty są znakomicie opracowane pod względem archiwalnym i edytorskim. Opatrzony są szczegółowym aparatem w postaci przypisów wyjaśniających z jednej strony skomplikowaną pro-

cedurę śledczą NKWD, z drugiej zaś nie mniej zawiłą strukturę i specyfikę działalności wileńskiej siatki konspiracji. Ponadto praca zawiera liczne odsyłacze i komentarze odautorskie odnoszące się do zróżnicowanej literatury przedmiotu wykorzystanej przez autorkę.

Za Polskę do celi śmierci... posiada nietypową i nieco skomplikowaną strukturę. Mianowicie opracowanie składa się z pięciu części, z których części I-IV mają wprowadzić czytelnika w problem i pomóc mu w percepcji części V, czyli opublikowanych dokumentów ze śledztwa i procesu Nikodema Sulika.

Część I, zaledwie kilkustronicowa, to krótki życiorys gen. Sulika zawierający opis lat młodzieńczych, służby wojskowej w okresie międzywojennym i w formacjach Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Kończy ją interesujący opis życia i działalności generała na emigracji w Wielkiej Brytanii. W tej biograficznej części zwraca uwagę wykorzystanie przez dr W.K. Roman maszynopisu wspomnień Zofii Żaby pt. *Opowiadanie mego Ojca*.

W części II opisane są dzieje polskiej akcji niepodległościowej na Wileńszczyźnie od zakończenia kampanii wrześniowej 1939 roku, do czerwca 1941 roku. Poszczególne rozdziały w tej części przedstawiają kolejne etapy funkcjonowania konspiracji wileńskiej. I tak kolejno autorka omawia: sytuację na Wileńszczyźnie po 17 września 1939 roku i początki konspiracji, następnie proces konsolidacji ruchu podziemnego zakończony powstaniem Okręgu Wileńskiego ZWZ pod dowództwem Nikodema Sulika, działania NKWD latem 1940 roku przeciwko Polakom i Litwinom na Wileńszczyźnie, działalność okręgu pod okupacją sowiecką w drugiej połowie 1940 i na początku 1941 roku, wreszcie stosunkowo obszernie przedstawiona została akcja NKWD skierowana przeciwko polskiemu podziemiu niepodległościowemu, która zakończyła się rozbięciem wileńskiej komendy ZWZ. Autorka szczegółowo przedstawia strukturę organizacyjną wileńskiego okręgu ZWZ, znajdujemy tu wiele informacji o osobach działających w konspiracji niepodległościowej na terenie Wilna i okolic. Obszerne przypisy informują czytelnika o życiu miasta pod okupacją litewską i sowiecką. Postać ppłk. Sulika jawi się tu jako organizatora zorganizowanych struktur konspiracyjnych. Z tej części książki dowiadujemy się m.in., że 4 maja 1940 roku gen. Kazimierz Sosnkowski formalnie mianował go kometantem okręgu, zaś Naczelnny Wódz gen. Władysław Sikorski podpisał oficjalną nominację 11 maja (s. 53-54).

W części III dr W.K. Roman przedstawiła historię i scharakteryzowała struktury organizacyjne NKWD i NKGB. Szczególną uwagę poświęciła wyjaśnieniu zasad pracy organów śledczych i metodom stosowanym w śledztwach przez aparat NKWD oraz procedury procesowe. Jako archiwistka, nie omieszkała dokonać charakterystyki dokumentacji wytwarzanej przez organy śledcze NKWD.

Rekonstrukcję śledztwa Nikodema Sulika przedstawiono w części IV. Autorka dokonała tego na podstawie dokumentacji archiwalnej NKWD oraz wspomnień pozostawionych przez ofiarę. Trwające kilka miesięcy postępowanie śledcze, połączone z nieludzkim katowaniem, zakończyło się błyskawicznym procesem i wyrokiem śmierci, od wykonania którego uratował Sulika nadzwyczajny zbieg okoliczności.

Wreszcie zasadnicza, V część książki zawiera 36 dokumentów wyselekcjonowanych przez autorkę opracowania z akt śledczych w sprawie Sulika. Poprzedzone są one wprowadzeniem, które zawiera dzieje i charakterystykę tych akt, a ponadto dr W.K. Roman omawia metody przygotowania dokumentów do publikacji. Protokoły przesłuchań Nikodema Sulika są szczególnym rodzajem dokumentów. Jest w nich niemalże regułą podawanie nieprawdziwych informacji, nazwisk, pseudonimów, wątki śledztwa wielokrotnie powtarzają się itp.; zatem jak najbardziej celowym zabiegiem zastosowanym przez autorkę było poprzedzenie wyboru dokumentów odpowiednim wprowadzeniem i komentarzem.

Pięć zasadniczych części opracowania poprzedzone jest wstępem i uzupełnione fotografiami, aneksami, wykazem skrótów, indeksem nazwisk i pseudonimów oraz bibliografią. Wspomniany już, skomplikowany układ książki, być może po części wynika z dążenia autorki do zaprezentowania pełnych wyników jej dociekań naukowych. Z drugiej jednak strony, ułatwia czytelnikowi poznanie wielu aspektów sprawy będącej głównym jej przedmiotem. W sumie jest to niezwykle cenna i doskonale pod względem warsztatowym przygotowana praca, warta polecenia szerokim kręgom czytelników. Stanowić ona może również doskonały materiał do zajęć dydaktycznych na studiach historycznych i pod tym kątem szczególnie polecam ją pracownikom i studentom nie tylko naszej Uczelni.

Maciej Szczurowski

Maciej Szczurowski, *Artyleria Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w II wojnie światowej*, Piotrków Tryb. 2000, ss. 531.

Badania nad Polskimi Siłami Zbrojnymi na Zachodzie przez wiele powojennych lat były domeną historyków emigracyjnych. Spod ich piór wyszło wiele monumentalnych dzieł, które w większości nie utraciły aktualności do dnia dzisiejszego. Jednym z takich dzieł jest wielotomowa zbiorowa praca zatytułowana *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*. Tom drugi tej pracy *Kampanie na obczyźnie* opracowany został przez członków Komisji Historycznej byłego Sztabu Głównego w Londynie w oparciu o szeroką bazę źródłową. Autorami poszczególnych części i rozdziałów byli specjaliści z różnych dziedzin wojskowych, i chociaż w większości nie posiadali wykształcenia historycznego, w sposób kompetentny przedstawili podejmowane przez siebie kwestie. Pomagała im w tym wiedza teoretyczna a także zdobyte doświadczenia na polach bitew II wojny światowej.

Upływ czasu przerzedzał szeregi najbardziej zaangażowanych osób w odtwarzanie historii Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Spadała aktywność pisarska, ze względu na coraz bardziej zaawansowany wiek, pozostałych przy życiu członków Komisji Historycznej. Następców brakowało. Powoli ciężar badań nad problematyką Polskich Sił Zbrojnych przejmowali młodzi historycy w kraju. Do roku 1990 ich dostęp do archiwów zagranicznych był bardzo ograniczony. Wydawane w Polsce